

О. Ф. Скакун,
доктор юридичних наук,
професор

КОДЕКС ДЕОНТОЛОГІЇ (ЕТИКИ) УЧЕНИХ-ПРАВОВИЗНАВЦІВ: ПОТРЕБА ЧАСУ

Вноситься пропозиція створити Кодекс деонтології (етики) учених-правовизнавців України (або Кодекс наукової етики правників України).

Ключові слова: деонтологія учених-правовизнавців, науково-юридична діяльність, наукові факти.

Учений-правовизнавець – це особа, яка постійно займається науковою діяльністю, досліджує право. Звідси і назва – правовизнавець, тобто той, хто знає право. Але учений не просто знає право (випускник юридичного вишу, юрист, що практикує, теж знає право), а професійно займається науковою діяльністю в галузі юриспруденції. Від ефективності наукової діяльності учених-правовизнавців залежить якість нормотворчості, а звідси – її правовідносин у суспільстві. Рівнем розвитку юридичної науки визначається якість пояснення, прогнозування і управління правовими процесами, що базуються на її положеннях. Адже юридична наука не зводиться лише до механізму добування нового знання. Вона виконує ще й низку важливих соціальних функцій, які роблять її важливим елементом будь-якого цивілізованого суспільства. Значення юридичної науки в суспільному житті безупинно зростає. Щорічно збільшується число людей, які мають відношення до наукової праці в галузі юриспруденції.

Ученим-правовизнавцем є науковий працівник особа, яка за основним місцем роботи та відповідно до трудового договору професійно займається науковою діяльністю та має відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або ученого звання, підтверджених результатами атестації. Ученим-правовизнавцем є й викладач юридичних дисциплін у вищих навчальних установах III-IV рівня акредитації, якщо він постійно займається науковою діяльністю, працює над написанням наукових статей, дисертацій – кандидатських і докторських. Ступінь наукової зрілості, вміння застосовувати властиві науці засоби і методи у вирішенні її задач і проблем, може бути різним у кандидатів і докторів юридичних наук (за європейською системою – докторів права), але незалежно від цього кожен із учених-правовизнавців має володіти професійними деонтологічними вимогами, порушення яких може привести до його ostracismu з боку наукової юридичної громадськості.

Питання щодо моральних вимог до наукової діяльності не раз ставалося в літературі, але, на жаль, і досі не вироблено деонтологічного (етичного) кодексу, в якому були б викладені основні нормативи діяльності ученого, деонтологічні вимоги до творення наукової продукції, що є інте-

лектуальною власністю її будівничого. У цій статті автор робить спробу звернути увагу наукової юридичної громадськості на деонтологічну культуру ученого, яка потребує вдосконалення. Її рівень можна підняти спільними зусиллями магістрів, кандидатів, докторів – усіх тих, хто отримав певні ступені в галузі юриспруденції і особливо тих, хто тільки-но став на шлях їх отримання, вирішив присвятити себе науковій творчості в цій сфері. Безумовно, в одній статті висвітлити усі питання цієї важливої теми неможливо. Зупинімо увагу на деяких з них.

Відомо, що термін «деонтологія» походить від грецьких слів: 1) «деон|» – родовий відмінок слова «деонтос|» – «потрібне, належне»; 2) «логос» – наука, учення. Витоком|джерелом|деонтології|є|з'являється,являється| етика:обов'язок|обов'язок| особи|особистості| поводитися адекватно до соціальних законів встановлюється через мораль. Але надалі термін «деонтологія» вийшов за межі суто моральних цінностей і став розглядатися як специфічна система знань про належне, виходячи з вимог суспільної моралі. Проблематика належного, обов'язкового (те, що має бути здійснено або зроблено) у науковій діяльності правовизнавця знаходить різні форми свого прояву і може вивчатися на рівні конкретних нормативів (норм) культури правової, психологічної, етичної, естетичної, інформаційної та інших, а також принципів поведінки. До деонтології учених-правовизнавців мають відношення такі специфічні риси їх психологічної культури як здатність, пам'ять, спостережливість, кмітливність; естетична культура – особливості оформлення робочого місця та вироблення стилю наукової праці; етична культура – наукова етика діалогу та інші. Як правило, існуючі національні і міжнародні етичні кодекси виходять за межі нормативів етичної культури й містять широкий спектр прав і обов'язків членів юридичних практичних (за професіями) чи наукових співтовариств.

Отже, деонтологія учених-правовизнавців – це система етичних, психологічних, естетичних, інформаційних вимог (принципів і норм) як результату знань, потреб, переконань, традицій наукового юридичного співтовариства, що висуваються до професійно-наукової діяльності кожного з членів цього співтовариства. Наукова чесність і об'єктивність є серцевиною деонтологічних вимог.

В Україні, як і в будь-якій країні Європи і світу, введено деонтологічні (етичні) кодекси для практикуючих юристів: Правила адвокатської етики (схвалені вищою кваліфікаційною комісією адвокатури при Кабінеті міністрів України в 1999 р.); Етичний кодекс працівника органів внутрішніх справ/речей (схвалений колегією МВС України в 2000 р.); Кодекс професійної етики суддів (затверджений V з'їздом суддів України в 2002 р.); Кодекс професійної етики нотаріусів (затверджений рішенням конференції Української нотаріальної палати в 2007 р.) тощо. Забезпеченість норм, що містяться/утримуються в цих документах, залежить від суб'єктів їх ухвалення/прийняття, приймання. Ними є/з'являються, являються національні професійні об'єднання юристів, правотворчі органи держави. Суб'єктами ухвалення можуть бути й міжнародні (європейські) організації юристів. Саме вони постановили міжнародні (європейські) деонтологічні правила поведінки юристів різних спеціальностей: Кодекс поведінки посадових осіб з підтримки правопорядку (1979 р.), Основні принципи етики поліцейської служби (затверджені парламентською асамблеєю Ради Європи) (1979 р.), Основні принципи незалежності судових органів (1985 р.), Деонтологічний кодекс (Загальний кодекс правил для адвокатів країн європейського співтовариства) (1988 р.), Стандарти незалежності юридичної професії міжнародної асоціації юристів (1990 р.), Основні положення про роль адвокатів (прийняті на VIII конгресі ООН з попередження злочинності і поведінку з правопорушниками) (1990 р.), Основні принципи про роль державних обвинувачів (1990 р.), Європейська хартія про статус суддів (1998 р.), Міжнародний кодекс етики (схвалений міжнародною організацією адвокатів ЄС і прийнятий в остаточному варіанті в Ліоні) (1998 р.), Стандарти професійної відповідальності й викладу основних обов'язків і прав прокурорів (1999 р.), Європейські керівні принципи з питань етики і поведінки прокурорів (2005 р.) тощо.

З прийнятих деонтологічних (етичних) кодексів в Україні до учених-правознавців стосуються усі, але найбільше — «Основні положення/становища професійної етики юристів України»/становища (затверджені V з'їздом Союзу спілки, сполучника юристів України в 2001 р.), в яких викладені загальні нормативи професійної культури юриста як практика, так і наукового співробітника чи працівника в галузі юридичної освіти. Щоправда цей документ не виокремлює специфіки діяльності учених (наукових працівників).

Варто зазначити, що за кордоном питання про етичні правила ученого ставилися і вже давно існують певні традиційні стандарти його діяльності. Є такі загальні вимоги до усіх учених, незалежно від профілю їх діяльності, які можуть стати основою для деонтологічних кодексів спеціалізованих, зокрема юридичних наукових співтовариств. В РФ діє «Кодекс етики учених й інженерів» (ухвалений III з'їздом Російського союзу наукових і інже-

нерних громадських організацій від 19.02.2002 р.) [1]. Хоч він стосується етики учених технічного профілю, але його положення можуть стосуватися й учених-правознавців. Ці положення містяться в п. 2., що починається зі слів «Основні моральні принципи до творчої особистості»: постійний пошук достовірних фактів; повага до творчої праці своїх колег; критична оцінка власних результатів і досягнень, протидія будь-яким спробам присвоєння результатів праці інших дослідників, фахівців; відсутність корисливості й інтелектуальна чесність; здатність розглядати проблему або ситуацію в перспективі і з обліком усіх її соціальних, екологічних й інших наслідків для суспільства; готовність до творчого спілкування з представниками суміжних професій; заперечення консерватизму і застою у творчій діяльності та ін.

Згідно з національною класифікацією наук (затвердженою Вищою атестаційною комісією України і ухваленою Міністерством освіти і науки України) їх в Україні нараховується 27; до кожної входять кілька груп. Юридична наука нараховує 12 спеціальностей, за якими захищаються кандидатські і докторські дисертації і таким чином поповнюються лави учених-правознавців. Потребою часу стало прийняття загального Деонтологічного (етичного) кодексу учених України (чи Кодексу наукової етики) і складання відповідно до нього професійних кодексів, зокрема Деонтологічного (етичного) кодексу учених-правознавців (чи Кодексу деонтології учених-правознавців).

Певна відповідальність за відсутність належного врахування деонтологічних (етичних) вимог до здобувача наукового ступеня має бути покладена на Вищу атестаційну комісію (ВАК) України, яка недостатньо здійснює контролюючі функції і не виконує функцій продуктивного характеру. На жаль, сучасна модель ВАКу як контрольно-ревізійної інстанції є формалізованою і не сприяє підготовці наукових кадрів на належному деонтологічному рівні. Атестаційна система ВАКу (експертні ради), з одного боку, автоматично ставить під сумнів порядність і компетентність учених членів спеціалізованих рад, а з іншого — зовсім не враховує відповідність здобувача наукового ступеня деонтологічній (етичній) культурі, що є необхідною завжди усі часи і особливо в умовах орієнтації України на входження до ЄС.

Слід звернути увагу на спроби учених України виробити узагальнені деонтологічні вимоги до усієї наукової громадськості країни. Всеукраїнська громадська організація «Українська федерація учених» підготувала в 2008 році проект Кодексу наукової етики [2] і винесла його на обговорення широкого кола учених. У проекті кодексу проголошено, що він ґрунтується на правах і обов'язках науковців, визнаних міжнародним співтовариством і таким основних принципах: прагнення до знань і пошук істини; воля творчості; колегіальність; підвітність; справедливість і чесність. Підкреслюючи важливість підтримання іміджу ученого, тут виділено спеціальний розділ під наз-

вою «наукова чесність», де зокрема визначається, що порушеннями етики в наукових дослідженнях вважаються: фальсифікація, переробка і плагіат; невизнання авторства або вагомого інтелектуального внеску в наукову працю; використання нової інформації, ідей або даних з конфіденційних рукописів або приватних бесід; використання архівних матеріалів з порушенням правил використання архівних документів; недотримання державного законодавства, статутів і колективних договорів академій, вищих навчальних закладів і науково-дослідних організацій; умов безпеки наукової праці.

Наука як соціальний інститут передбачає наявність певних ціннісних орієнтирів, цільових настанов та імперативів, які повинен засвоїти учений, щоб успішно проводити дослідження. Творча робота виробляє в нього суворе і неупереджене мислення, здатність до точного логічного судження. Як носій інтелектуального мислення, він є надбанням суспільства, оскільки інтелектуальне мислення передбачає володіння якостями високого рівня (справедливість, совісність, моральність). Саме ці якості дають йому право управляти суспільними справами, створювати правові доктрини, що мають велике значення для законотворення. Дотримання деонтологічних вимог, служіння моральним ідеалам впливає з розуміння ученим-правознавцем своєї відповідальності перед суспільством. Наука стає продуктивною силою, отже, росте і відповідальність учених перед суспільством і людством.

У деонтологічній культурі учених-юристів можна виділити питання, пов'язані як із власне дослідницькою роботою, так і з науково-організаційною діяльністю.

Важливими деонтологічними вимогами дослідницької роботи є чесність (недопустимість фальсифікацій і плагіату), точність викладення фактичного матеріалу і доскопалість інституту посилань, особливо у разі переказу чийсь думки чи цитування. Відомо, що точність, скрупульозність викладення фактичного матеріалу є основою науки. Що ж стосується істинності викладеного фактичного матеріалу, то заздалегідь передбачається, що він правильний.

У висвітленні будь-якого питання учений-правознавець спочатку намагається зібрати усе, що було зроблено в цій галузі знань до нього, а потім, у ході написання роботи, стежить за поточною літературою. Коли він публікує отримані результати, то посилається на всі однорідні роботи поза залежністю від свого до них відношення. Він має повне право їх критикувати, але замовчувати праці попередника чи сучасника є неетичним. Вимагаючи чесності до себе, учений-правознавець повинен бути чесним до інших. І не тому, що немилучим стане осуд за умовчування досягнень дослідників-попередників чи сучасників, а тому, що причиною є відкритість і чесність у спілкуванні з ученими-колегами, у почутті спільності інтересів і довірі, у взаємності таких відносин.

Це особливо спостерігається під час виконання колективних наукових досліджень певними нау-

ковими юридичними школами – творчою співдружністю учених-правознавців, які працюють в одній країні або в одному місті в певній галузі юридичної науки, об'єднані спільністю підходів до вирішення проблеми, стилю роботи, спільністю науково-мого мислення, ідей і методів їх реалізації. У науковій школі відповідальною є роль наукового лідера – знаного ученого, який володіє умінням підбирати творчу молодь і навчати її мистецтву дослідження, створювати в колективі творчу, ділову, доброзичливу обстановку, заохочувати самостійність мислення й ініціативу, вміти відстоювати свою наукову позицію об'єктивними аргументами і дотримуватися коректності у дискусіях. Чимале значення має висока наукова кваліфікація дослідників, згуртованих навколо лідера, а також вагомість одержаних результатів, високий науковий авторитет у юридичному співтоваристві та громадське визнання; оригінальність методик досліджень, спільність наукових поглядів.

Важливою деонтологічною (етичною) вимогою є наукова чесність у викладенні результатів дослідження. Учений-правознавець може помилятися, але не має права подавати неправдиві результати або займатися плагіатом. Суспільство уважно прислухається до слів ученого, оскільки його діяльність може мати серйозні суспільні наслідки; але слова ученого мають бути власними, а не привласненими. Ученому потрібна не лише висока професійна компетентність, але і громадянська життєва позиція – саме вона має велике значення у виборі теми дослідження, підбірці наукових фактів, визначенні мети і завдань, виробленні концепції, оформленні посилань тощо.

Особливої уваги заслуговує інститут посилань, оскільки посилання в наукових роботах (монографіях чи статтях) – це обов'язкова умова їх оформлення. Вони мають зафіксувати авторство (новизну) тих або інших ідей і наукових текстів, та забезпечувати чіткий відбір як уже відомого в науці, так і нового, що запропоновано у результатах наукового дослідження. Не можна порушувати цю деонтологічну (етичну) вимогу і шляхом уникнення посилань на вже відоме в науці, видавати за новизну у своєму дослідженні. При порушенні деонтології (етики) науки знижується її якість, встановлюється дисбаланс між досягнутим і тим, що потребує наукової розробки; наука стає «макулатурною».

Встановлювати санкції до ученого за порушення деонтологічних вимог мають наукові співтовариства, спираючись на ухвалені ними деонтологічні кодекси. Оскільки вищою науковою установою України в галузі державно-правових досліджень, яка діє на засадах самоврядної організації, є Академія правових наук України, а більшість її членів входить до складу Спільки юристів України (добровільного громадського об'єднання), то сумісними зусиллями цих організацій доцільно розробити Кодекс етики (деонтології) учених-правознавців і після обговорення науковою громадськістю ухвалити на загальних зборах.

У кодексі професійної етики учених-правознавців мають знайти відображення такі вимоги: забезпечення свободи науково-юридичної інформації; створення сприятливих творчих умов, що неперешкоджають еміграції талановитих учених і фахівців за кордон; активне вивчення і застосування міжнародних актів та сприйняття прогресивного закордонного досвіду в галузі юриспруденції; ефективність науково-юридичної діяльності; сумлінність у проведенні наукових досліджень, точність наукових фактів, обґрунтованість висновків; наполегливість у пошуку істини; об'єктивність в оцінці наукових теорій, осудження необ'єктивних оцінок; повага до опонента, уміння вислухати і зрозуміти його, не псуючи протилеж-

ну позицію; єднання науковості і практичності; підвищення правової культури населення; проведення наукової діяльності, яка відповідає життєвим потребам особи й інтересам суспільства; відповідальність за порушення норм-вимог Кодексу тощо. Вже сьогодні кожний з членів наукового юридичного співтовариства повинен підняти планку деонтологічних (моральних) вимог до себе, тримати її міцно, не ганьбити високий імідж співтовариства учених-правознавців.

Література

1. www.rusea.info/code.html.
2. www.semynozhenko.net/ufv/files/kod_nayk_etiki.doc.

О. Ф. Скакун

Кодекс деонтологии (этика) ученых-правоведов: потребность времени.

Вносится предложение создать Кодекс деонтологии (этики) ученых-правоведов Украины (или Кодекс научной этики правоведов Украины).

O. F. Skakun

Code of deontology (ethics) of scientists-legists: necessity of time.

Make a proposal to develop Code of deontology (ethics) of learned-lawyers of Ukraine (or Code of scientific ethics of lawyers of Ukraine).